

PAYOZ MUSAYEV, JAHONGIR MUSAYEV

GEOGRAFIYA

O‘ZBEKISTONNING IQTISODIY VA IJTIMOIIY GEOGRAFIYASI

Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining
8-sinfi uchun darslik

To‘ldirilgan oltinchi nashr

*O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi
vazirligi tasdiqlagan*

«SHARQ» NASHRIYOT-MATBAA
AKSIYADORLIK kompaniyasi
BOSH TAHRIRIYATI
TOSHKENT – 2019

UO‘K: 91(575.1)(075)
KBK 65.04ya721
M – 97

T a q r i z c h i l a r:

N. SAFAROVA, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universitetining «Geografiya va uni o‘qitish metodikasi» kafedrası dotsenti, geografiya fanlari nomzodi;

A. JABBOROV, Muqimiy nomidagi Qo‘qon davlat pedagogika institutining «Geografiya o‘qitish metodikasi» kafedrası dotsenti;

Sh. XOLMURODOV, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universitetining «Geografiya va uni o‘qitish metodikasi» kafedrası katta o‘qituvchisi;

S. BERDIYEVA, Toshkent shahar Mirobod tumani 213-sonli umumiy o‘rta ta‘lim maktabining geografiya fani o‘qituvchisi.

M – 97 **Musayev, Payoz.**

O‘zbekistonning iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasi: umumiy o‘rta ta‘lim maktablarining 8-sinfi uchun darslik / Mualliflar: P. G‘. Musayev, J. P. Musayev. – T.: «Sharq», 2019. – 176 b.

I. Muallifdosh.

UO‘K: 91(575.1)(075)
KBK 65.04ya721

Darslik mavzulariga joylashtirilgan ushbu QR – kod belgilarini skaner qilish orqali mavzularga oid internet ma‘lumotlaridan foydalanishingiz mumkin.

**Respublika maqsadli kitob jamg‘armasi mablag‘lari hisobidan
ijara uchun chop etildi.**

ISBN 978-9943-26-917-0

© P. Musayev, J. Musayev, 2004, 2014, 2019.
© «Sharq» NMAK Bosh tahririyati, 2004, 2014, 2019.

I BOB. O‘ZBEKISTONNING GEOGRAFIK O‘RNI VA MA‘MURIY-HUDUDIY TUZILISHI

1-dars

KIRISH

O‘zbekiston iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasi nimani o‘rganadi?

Siz endi oldingi sinflarda olgan bilimlaringiz asosida Yer yuzi, shu jumladan, mamlakatimiz tabiati haqida boshqalarga ham ma‘lumot bera olasiz. Ulardan tashqari shunday bilimlar ham borki, ular kishilar faoliyati, hayot tarzi va ishlab chiqarishning hududiy farqlanishi kabi insoniyat, jamiyat hayoti bilan bevosita bog‘liqdir. Ana shu bilimlarni o‘rganadigan fan *iqtisodiy va ijtimoiy geografiya* deb yuritiladi. U aholi faoliyatining hududiy tashkil etilishi bilan bog‘liq iqtisodiy va ijtimoiy masalalarni muayyan mamlakat bo‘yicha ham, butun jahon miqyosida ham o‘rganadi. Ushbu o‘quv yilida jonajon Vatanimiz – *O‘zbekistonning iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasini* o‘rganasiz.

Darhaqiqat, zavod, fabrika, firma, shifo maskani, ta‘lim muassasasi yoki maishiy xizmat ko‘rsatish korxonalarini puxta o‘ylanmasdan duch kelgan joyda barpo qilinsa, kishilarni sarsongarchilikka, mehnat va mablag‘ni behuda sarflashga majbur qiladi. Oxir-oqibatda bu ijtimoiy mehnat unumdorligining oshishiga salbiy ta‘sir etadi.

Ijtimoiy mehnat unumdorligi – moddiy ishlab chiqarishda band bo‘lgan har bir ishlovchi hisobiga hosil qilingan milliy daromad miqdori.

Mehnat unumdorligi ishlab chiqarishning mashinalar, malakali ishchilar, elektr energiya, tabiiy boyliklar bilan ta‘minlanganiga, korxonalar va aholi punktlarining kishilarga qulay hamda tabiiy muhit toptalmaydigan joyda barpo etilganiga, mehnatkashlarning yashash sharoitlari, dam olishi hamda ularga madaniy-maishiy xizmat ko‘rsatilishiga ham bog‘liq.

Agar xomashyo, yoqilg‘i, energiya manbalari va ishchilar o‘zaro yonmayon joylashsa, ishlab chiqarishda yuqori samaradorlik ta‘minlanadi. Biroq bunday qulay joylashish kamdan kam uchraydi. Ba‘zi joylarda xomashyo yetishmasa, boshqa joyda yoqilg‘i, energiya tanqisligi kuzatiladi. Ana shuning uchun ham mamlakatni rivojlantirishning milliy dasturlarida aholini, ishlab chiqarishni joylashtirish hamda tabiat boyliklaridan foydalanish masalalarini hududiy yaxlit tashkil etishga alohida e‘tibor beriladi.

O'zbekistonning iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasi mamlakatimiz milliy iqtisodiyotini aholi va tabiiy sharoit bilan o'zaro aloqador holda o'rganib, uni hududiy tashkil etishning umumiy tamoyillarini ilmiy jihatdan asoslaydi.

8-sinf geografiyasi sizni mamlakatimizda ijtimoiy mehnat unumdorligini oshirishga, tabiiy resurslarni muhofaza qilishga va umuman aholi turmushining farovonlashuviga yordam beruvchi geografik bilimlar bilan qurollantiradi. Shuningdek, geografik bilimingizni oshirishda turli manbalardan mustaqil foydalanish usullarini tarkib toptiradi.

Bu fan xulosalari uchun asos bo'lgan ma'lumotlar – daliliy ashyolar zamon bilan hamnafas o'zgarib boradi. Darslikda keltirilgan raqamli ma'lumotlar, rasm, xarita-sxemalardagi ma'lumotlar va hatto joy nomlari ham ertaga bugungidan farqlanishi mumkin. Iqtisodiy va ijtimoiy geografiyaga xos bu jihat kundalik voqea va hodisalardan muntazam xabardor bo'lib turishni taqozo etadi.

Yurtimizda bozor iqtisodiyotiga o'tishdek murakkab va keng qamrovli jarayon kechmoqda. Bunday paytda mamlakatda, har bir shahar yoki qishloqda muayyan muammolar vujudga kelishi tabiiy. Darslik sizni shunday muammolar bilan tanishtiradi hamda ularning yechimini topishga o'rgatadi.

Xalqimiz taraqqiyot yo'lida matonat ko'rsatib mehnat qilmoqda. Mamlakatimiz mustaqilligini mustahkamlashda, ayniqsa, siz yoshlar faollik ko'rsatishingiz va kelgusidagi faoliyatingiz barakali bo'lishi zarur. ***Zero, mehnat unumdorligi bozor munosabatlariga o'tishda eng muhim va eng asosiy omil hisoblanadi.*** O'zbekiston iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasini o'rganish bu vazifaning muhimligini tushunishga, demakkim, o'z fuqarolik burchingizni bajarishingizga, mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy hayotida faol ishtirok etishingizga yordam beradi.

Qo'lingizdagi darslik mamlakatimiz milliy iqtisodiyoti bilan tanishtiribgina qolmasdan, geografik mazmundagi turli adabiyotlardan, birlamchi manbalardan foydalanishga imkon beruvchi ko'nikma va malakalar bilan ham qurollantiradi. Siz ushbu darslikdan iqtisodiy geografik obyekt, hodisa va jarayonlarni tasvirlash, bayon etish usullarini ham o'rganib olasiz.

1. Darslik muqovasining ikkinchi betida berilgan iqtisodiy va ijtimoiy tushuncha hamda atamalardan kamida ikkitasini izohlashga urinib ko'ring!
2. Sizningcha, ishlab chiqarish korxonalarini joylashtirishda qaysi omillar muhim hisoblanadi? Javobingizni asoslashga harakat qiling.

Geografik o'rin deganda nima tushuniladi?

Muayyan mamlakat, hudud, viloyat, shahar, tuman, mahalla va hatto hovlining o'ziga xosliklaridan biri ularning Yer yuzidagi betakror o'rnidir. Bular geografik o'rin deb ataladi. Geografik o'rin mohiyatan **tabiiy geografik o'rin**, **iqtisodiy geografik o'rin va siyosiy geografik o'rin** tarzida guruhlanadi.

Tabiiy geografik o'rin, asosan, okean, dengiz, daryo, tog', cho'l, o'rmon, adir singari yirik tabiiy obyektlarga nisbatan joylashgan o'rniga ko'ra belgilansa, **iqtisodiy geografik o'rin** jahonning erkin iqtisodiy mintaqalari, jahon savdo yo'llari, yirik savdo-sanoat markazlari va tabiiy boyliklardan foydalanish imkoniyatlari bilan belgilanadi. **Siyosiy geografik o'rin** esa muayyan davrda alohida davlatning harbiy mojarolar ro'y berayotgan yoki ro'y berishi mumkin bo'lgan hudud va davlatlarga nisbatan qanchalik aloqadorligiga ko'ra baholanadi.

Geografik obyektlar o'zaro aloqador bo'ladi. Ana shu aloqadorlik ko'lamiga muvofiq geografik o'rin mikro, mezo, makro miqyosda namoyon bo'ladi. Endi Vatanimiz O'zbekistonning geografik o'rnidagi o'ziga xos jihatlar, uni belgilovchi omillarni ko'rib chiqaylik.

Tabiiy geografik o'rni. O'lkamiz ob-havosi yilning talay qismida ochiq va quruq bo'ladi. E'tibor qilinsa, O'zbekiston Respublikasining Davlat madhiyasi «Serquyosh hur o'lkam...» deya boshlanadi. Tabiiy geografik o'rin sharofati ila serquyosh va issiq kunlarning uzoq davom etishi mamlakatimiz qishloq xo'jaligi, transport va maishiy hayotda mehnat va moliyaviy sarfxarajatlarning tejalishiga imkon beradi. Bulutsiz osmonimiz astronomik tadqiqotlarda ham qo'l keladi. Abu Rayhon Beruniy, Ahmad al-Farg'oniy, Mirzo Ulug'bekdek koinot bilimdonlari bizning yurtdan chiqqani bejiz emas.

Iqtisodiy geografik o'rni. Har qanday davlatning rivojlanishini tashqi iqtisodiy aloqalarsiz tasavvur etib bo'lmaydi. Tashqi iqtisodiy aloqalar miqyosi esa xalqaro mehnat taqsimoti, qolaversa, iqtisodiy geografik o'rin imkoniyatlariga bog'liq. Insoniyat taraqqiyotining muayyan bosqichlarida yirik xalqaro savdo yo'llari muhim omil bo'lgan.

Iqtisodiy geografik o'rin imkoniyatlari davr o'tishi bilan o'zgarishi mumkin. Bunga siyosiy voqealar, yirik tabiiy boylik zaxiralarining topilishi va ishlab chiqarilishi, transport vositalarining takomillashuvi kabilar sabab

bo'ladi. Buni yurtimiz iqtisodiy geografik o'rnida ro'y bergan o'zgarishlar misolida ko'rib chiqamiz.

Ma'lumki, miloddan avvalgi II asrdan to milodiy XVI asrgacha Sharqni (Hindiston, Xitoy) G'arb (Yevropa mamlakatlari) bilan bog'lab turgan asosiy savdo yo'li – «Buyuk Ipak yo'li» O'rta Osiyo orqali o'tgan. Natijada O'rta Osiyo bozorlarida mol ayirboshlash avj olib, u hunarmandchilik va dehqonchilikning taraqqiyoti, shaharlar, fan, madaniyat ravnaqiga jiddiy turtki bo'lgan. Keyinchalik Sharq bilan G'arb o'rtasidagi savdo yo'llari quruqlikdan dengiz-okeanlarga ko'chgach, O'rta Osiyo iqtisodiy geografik o'rnidagi qulaylik barham topgan.

XIX asr oxirlarida O'rta Osiyoda temiryo'l qurildi. Natijada Samarqand, Toshkent kabi yirik shaharlar temiryo'l orqali Rossiyaning markaziy rayonlari bilan bog'lanib, O'zbekiston hududining iqtisodiy geografik o'rni yana qulaylik kasb eta boshladi. Ammo sho'ro davrida iqtisodiy geografik o'rin qulayliklaridan asosan sobiq Ittifoq manfaatdor edi.

Ma'lumki, O'zbekiston ochiq dengiz (okean)ga bevosita chiqish imkoniyatiga ega bo'lmagan, dunyo okeaniga chiqish uchun kamida ikki davlatning hududini kesib o'tish zarur bo'lgan dunyodagi ikki mamlakatning biri hisoblanadi. Ikkinchisi Lixtenshteyn davlatidir. Shuning uchun O'zbekiston transport tuzilmasini takomillashtirib, dunyo okeaniga chiqishning eng maqbul va ishonchli yo'nalishlarini tanlash borasida chora-tadbirlar olib bordi.

Mustaqillik tufayli O'zbekiston xorijiy davlatlar bilan erkin aloqa o'rnatish huquqini qo'lga kiritdi. Tarixan qisqa vaqtda uni azaliy janubiy qo'shnilar Afg'oniston, Pokiston, Eron hamda g'arbdan Turkiya, sharqdan Xitoy va boshqa davlatlar bilan bog'lovchi quruqlik va havo yo'llari ochilib, O'zbekiston iqtisodiy geografik o'rnini yaxshilab oldi.

Ayniqsa, O'zbekistonning «Bir makon, bir yo'l» loyihasida ishtirok etishi natijasida qadimiy Ipak yo'li ruhiyatini qayta tiklash, mintaqaviy iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirish, mamlakatlarning transport infratuzilmasini bir-lashtirish imkoniyati kuchaydi.

Ba'zan qo'shni davlatlar hududidagi ayrim imkoniyatlar ham mamlakat iqtisodiy geografik o'rniga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Masalan, Turkmaniston bilan Eronni bog'lovchi temiryo'l qurilgach, undan O'zbekiston tashqi aloqalarda foydalana boshladi.

Demak, har qanday hududning iqtisodiy geografik o'rnini baholashda

veb-saytimiz: Zokirjon.com

Zokirjon.com veb-sayti orqali o'zingiz uchun kerakli ma'lumotlarni yuklab oling.

Zokirjon Admin bilan

90-530-68-66, 91-397-77-37 nomerga telegram orqali bog'lanishingiz yoki nza456, nza445 izlab telegramdan yozishingiz so'raladi.

Telegramda murojaatingizga o'z vaqtida javob beriladi.

8-sinf geografiya darsligini to'liq holda olish uchun telegramdan yozing.

Telegram kanalimiz:

@Maktablar_uchun_hujjatlar

To'lov uchun: HUMO 9860230104973329

Plastik egasi Nabiyev Zokirjon

DIQQAT!!!

Sizga bu **OMONAT** qilib beriladi.
To'liq holda olganingizdan so'ng:
Faqat o'zingiz uchun foydalaning.
Hech kimga bermang hattoki eng yaqin insoningizga ham.
Internet orqali veb-saytlarga joylamang.

Kanal va gruppalariga tarqatmang.

OMONATGA

HIYONAT QILMANG.

Bizni hizmatdan foydalanib qulay imkoniyatga ega bo'ling!

Bizda maktablar uchun quydagi hujjatlar mavjud

- 1. 1-11-Sinflar uchun sinf soati ish reja va konspektlari**
- 2. 1-11-Sinflar uchun barcha fanlardan to'garak hujjatlari**
- 3. Sinf rahbar hujjatlari**
- 4. Metodbirlashma hujjatlari**
- 5. Ustama hujjatlari**
- 6. 1-11-Sinflar uchun barcha fanlardan konspektlar**
- 7. 1-11-Sinflar uchun Ish rejalar (Taqvim mavzu rejalar)**
- 8. Darsliklarning elektron varianti**
- 9. Maktab ish hujjatlari**
- 10. Direktor ish hujjatlari**
- 11. MMIBDO' ish hujjatlari**
- 12. O'IBDO' ish hujjatlari**
- 13. Psixolog hujjatlari**
- 14. Xotin-qizlar qo'mitasi ish hujjatlari**
- 15. Kutubxona mudirasi ish hujjatlari**
- 16. Besh tashabbus hujjatlari**
- 17. Ochiq dars ishlanmalar, taqdimotlar, slaydlar**